2020-02-19

Riksantikvarieämbetet
Kulturmiljöavdelningen / FoU
Att: Jennifer Martin Schuch
Box 5405
114 84 STOCKHOLM

Vetenskaplig slutrapport till RAÄ: Förmedlingen av Gammelstads kyrkstad som världsarv

Projektinformation

Projekt: *Fördjupad förmedlingen av Gammelstads kyrkstad som världsarv*
(Dnr 3.2.2-3598-2017)

Ämne: Historia.

Institution: Institutionen för ekonomi, teknik och samhälle, Luleå tekniska universitet.

Övriga institutioner/discipliner som samarbete skett med:
Kulturarvspedagogik, Visitor Centre/Hägnan, Luleå kommun. Visitor Centre är kontor för världsarvet Gammestads kyrkstad. Hägnan är friluftsmuseet som ligger i anslutning till kyrkstaden. Det är Luleå kommun som driver båda besöksmålen.
Historia, Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap, Mittuniversitetet, Sundsvall.
Idéhistoria, Institutt for historiske studier, Norges teskniske-naturvitenskapelige universitet –NTNU, Bergen.
Idé- och lärdomshistoria, Institutionen för idé- och lärdomshistoria, Uppsala universitet.
Arkeologi och museologi, Norrbottens museum.
Arkeologi, Ájtte Svenskt fjäll- och samemuseum, Jokkmokk.

Projektledare: Professor Lars Elenius. F. 1952.
Adress: Institutionen för ekonomi, teknik och samhälle, Luleå tekniska universitet, 97187 Luleå.
E-post: lars.elenius@ltu.se

Projektmedarbetare:

Tidigare chef för Visitor Centre/Hägnan, Ann Lindblom Berg.

Nuvarande chef för Visitor Centre/Hägnan, Karina Jarrett.

Kulturarvspedagog Beatrice Norberg vid Visitor Centre/Hägnan.

Kulturarvspedagog Ann-Louise Lång vid Visitor Centre/Hägnan.

Docent i historia med ämnesdidaktisk inriktning Carola Nordbäck, Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap, Mittuniversitetet, Sundsvall.

Docent i idéhistoria Mattias Bäckström, Institutt for historiske studier, Norges teskniske-naturvitenskapelige universitet –NTNU, Bergen.

Ansvarig för bildarkiv och samlingar vid Norrbottens museum, Anna Lundgren.

Fil. mag. och journalist (SR, Naturmorgon) Tomas Öberg (medskribent om den förändrade roll Gammelstadsviken fått som natur- och kulturarv i förhållandet till Gammelstad som kulturarv).

F.d. landsantikvarie Kaj Bergman vid Norrbottens museum (referensperson Byggnaderna).

Arkeologen och tidigare chefen för fjäll- och samemuseet Ajjte, Kjell-Åke Aronsson (referensperson Minoriteterna).

Anna Åström, studerande vid Masterprogrammet i humaniora med inriktning idé- och lärdomshistoria, Uppsala universitet (bidragit med källforskning i Arkiv Norrbotten).

Språkexpert i samiska, Nils-Olof Sortelius, Sametinget.

Sammanfattande resultat

Den romska och judiska minoriteten har nästan inte alls synts i källmaterialet. Inom projektet har därför fokus lagts på de samisk- och finskspråkiga minoriteternas roll i Luleå sockens historia. Därigenom har ett nationalistiskt påverkat kulturarv dekonstruerats. I undersökningen av byarna runt Gammelstad har ortnamn med ändelserna -lapp och -finn satts in i en kontext av etniska relationer och belyst den historiska närvaron av minoriteterna i området. Den övergripande benämningen *kustsamer* har skapats för de samer som bott i kustområdet, till skillnad från *sockenlappar* som traditionellt har använts om samer som bodde i bondbyar. Kustsamerna har satts in i kontexter av migrationer och äktenskapsmönster vilket har visat på utbytet mellan olika etniska grupper. Vad gäller blandkulturen mellan samer, finnar och svenskar har konstbilder med dokumentärt värde samt fotografier använts som värdefulla källor.

För de nationella minoriteterna i närområdet är det av stor betydelse att deras historia och kulturer blir inkluderade i världsarvet i Gammelstad, men också för att besökarna ska förstå den mångkulturella miljö som kyrkstadens historia ingår i. Man kan följa flera museala omsvängningar över tiden särskilt i förhållande till samerna. Resultaten från forskningen har visat att samerna omhuldades i den nationella historieskrivningen om Gammelstad i slutet av 1600-talet, vilket överfördes till en regional kontext i det nya Luleå i början av 1900-talet. När Norrbottens museum invigdes 1935 hamnade samerna i en ny museal kontext på museet. När friluftsmuseet på 1970-talet flyttades från Gültzaudden i Luleå till Hägnan i Gammelstad fanns samerna överhuvudtaget

inte alls med i den historiska berättelsen. Den tornedalska och sverigefinska kulturen är i dag osynlig i Norrbottens museums basutställning. På friluftsmuseet Hägnan presenteras de som integrerade i det svenska kulturarvet.

Genom den nya historiska och kulturella kunskapen om världsarvet som tagits fram kommer guiderna att kunna fördjupa sin förmedling till svenska och internationella gäster. Inom ramen för projektet har diskussioner också förts om kulturmiljöns förbättring i kyrkstaden och på Hägnan utifrån de resultat som kommit fram. Det har lett till konkreta förslag för att förbättra utställningsmiljön på friluftsmuseet Hägnan för att på ett bättre sätt inkludera minoriteterna i kulturarvet. Urval och gestaltning av nationella minoriteter i kulturarvet har problematiserats vetenskapligt i de fyra populärvetenskapliga skrifterna, i en pågående artikel, i ett nationellt seminarium i Gammelstad och på en nationell konferens i Växjö.

Bakgrund och syfte

Bakgrund
Gammelstads kyrkstad utanför Luleå med sin medeltida kyrkstad och över 450 kyrkstugor är sedan 1996 klassat som ett världsarv. Det ligger i en mångkulturell region där förvaltningsområden för samiska, finska och meänkieli finns i olika kommuner sedan år 2000. Kyrkstaden växte fram från slutet av 1300-talet. Det finns spår av en samisk- och finskspråkig befolkning i luleåbygden sedan äldsta tid. Handelsbönder, de s.k. birkarlarna, gjorde årliga handelsresor till fjällsamerna som i sin tur regelbundet flyttade ner till kusten.

Projektet initierades genom en förfrågan till mig från museipedagogerna och guiderna vid friluftsmuseet Hägnan och Visitor Centre i Gammelstads kyrkstad. De ville ha hjälp med att ta fram ett mångkulturellt material som beskriver de nationella minoriteternas närvaro i världsarvet. I den utåtriktade informationen om kyrkstaden tyckte de att den svenska kulturen dominerade och att de nationella minoriteternas kulturer var osynliggjorda. På så vis har projektet från första början tagit sin utgångspunkt i guidernas konkreta behov av ny kunskap.

Utifrån min mångåriga verksamhet som forskare om nationella minoriteter och Norra Europas historia, men också utifrån min tidigare verksamhet som dramatiker och journalist, arbetade vi fram ett forsknings- och utvecklingsprojekt om en fördjupad förmedling av kulturarvet i Gammelstad. Vår utgångspunkt var att det krävs ny historisk kunskap för att kunna förmedla ett kulturarv som inkluderar minoriteterna. I historiska källor som domböcker, reseskildringar och i bildmaterial träder minoriteterna fram som en del av världsarvsmiljön, men de mångkulturella berättelserna är till stor del osynliggjorda för besökarna.

Projektet utökades till att blir ett samverkande utvecklings- och forskningsprojekt om världsarvet i Gammelstad för att fördjupa den kulturhistoria kunskapen inom fyra områden; *Minoriteterna, Landhöjningen, Byggnaderna* och *Kläderna*. Luleå kommun sökte medel för att producera fyra tematiska häften samt för att anordna ett nationellt

seminarium hösten 2019. Medel till projektet beviljades från Luleå kommun, Region Norrbotten och Länsstyrelsen i Norrbotten.

Genom Luleå tekniska universitet ansökte undertecknad om forskningsmedel från Riksantikvarieämbetet (RAÄ) för att undersöka hur förmedlingen av kulturarvet i Gammelstads kyrkstad förändrats, med särskild fokus på de nationella minoriteterna. I ansökan angavs det som ett utvecklings- och forskningsprojekt i samverkan med Luleå kommun. Forskningsmedel beviljades för 2018 och 2019.

Målsättning.
Målet med samverkan mellan Luleå tekniska universitet, Luleå kommun, Länsstyrelsen i Norrbotten, Region Norrbotten samt Riksantikvarieämbetet i projektet har varit att strategiskt stärka den kommunikativa aspekten av världsarvet, samt att sammanföra olika aktörer för att utveckla metoder för kontinuerlig förbättring av kulturarvsförmedlingen. För att utveckla guidernas berättelser till besökarna har kulturarvsmyndigheterna bekostat fyra tematiska, rikt illustrerade populärvetenskapliga skrifter om världsarvet. För att möjliggöra samarbetet har finansiering sökts från RAÄ där ett explicit mål varit att göra världsarvet mer inkluderande för de nationella minoriteterna och stärka deras kulturella identiteter.

Syfte
Utifrån samarbetet mellan ovan nämnda institutioner har ett huvudsyfte var att ta fram ny kunskap om Gammelstads kyrkstad som kulturarv, samt att utveckla och fördjupa förmedlingen av kyrkstaden som världsarv för nationella och internationella besökare. Detta har gjorts för att synliggörs de nationella minoriteterna i kulturarvsmiljön och därigenom göra världsarvet mer inkluderande för minoriteterna och stärka deras identiteter.
Syftet med utvecklingsprojektet har varit att fördjupa och förbättra förmedlingen av världsarvet i Gammelstad genom att inom fyra temaområden (mångkultur, byggnaderna, landhöjningen, kläderna) ta fram ny kunskap om kulturarvet till guiderna och besökarna. Ett konkret syfte har varit att populariseras resultatet för besökarna i världsarvet i form av fyra skriftliga temaskrifter, samt anordna seminarier för involverade personer.
Syftet med forskningsprojektet har varit att undersöka hur förmedlingen av kulturarvet i Gammelstad har förändrats över tid, kopplat till utvecklingsprojektet ovan. Det har konkret syftat till att undersöka hur urval och gestaltning av nationella minoriteter i kulturarvet i form av fyra temaskrifterna och en vetenskaplig artikel. Likaså att kommunicera projektet i form av deltagande i en större nationell eller internationell konferens samt genom ett nationellt seminarium i Norrbotten med syfte att utveckla metoder för kontinuerlig förbättring av kulturarvsförmedlingen.

Teori och metod
Kulturarvet är ett rum för identitetsskapande (Aronsson & Gradén 2013). Genom att historiskt dekonstruera detta diskursivt skapade rum kan exkluderade minoriteter återfå en ny plats i kulturarvet och därigenom en inkluderande och erkänd plats. En teoretisk utgångspunkt är att museer och andra institutioner har förlorat sin kulturella

auktoritet jämfört när de en gång skapades. Ny kunskap behövs därför om hur kulturarv och identiteter skapas, förmedlas, förändras och brukas (Jenkins 2011). När begreppet *kulturarv* frigörs från bevarandediskursen leder det till en problematisering av kriterier och strukturer som styr kulturarvsurvalet, liksom en ideologikritik av urvalsprocesserna (Anselm 1993; Arcadius 1997; Bohman & Palmqvist 1997; Horgby & Lindström 2002; Edquist 2009).

Begreppet *historiekultur* har definierats både i ett historiedidaktiskt och kulturhistoriskt sammanhang (Rüsen 2004; Aronsson 2004). Det används i samspel med begreppen *historiemedvetande* och *historiebruk* och är applicerbart på den typ av värderingar och identifikationer som undersöks i en kulturarvskontext. I historiska diskurser har kulturarvet används för att skapa identitet, vilket alltid innebär både inkludering och exkludering. Detta sker genom handlingar, ritualer och institutioner. I det sammanhanget har idéer om *kollektivt* minne, *kulturellt minne* och *kommunikativt minne* använts (Halbwachs 1992; Assman 1999; Erll 2011).

Det sätt på vilket minoriteterna framträder i källorna har satts in i olika förmedlingsdiskurser där en monokulturellt riksenande, en nationalistisk och en mångkulturell diskurs urskilts. De representerar olika faser av nationens självbild och därigenom hur minoriteterna har synliggjorts i kulturarvet i de olika faserna. Utifrån detta har mönster, strategier och ideologier i kulturarvsförmedlingen frilagts vad gäller socknen som kulturmiljö och kyrkstaden som kulturarv.

Huvudsakliga resultat och effekter

I utvecklingsprojektet har projektet medverkat till att öka kvaliteten inom kulturarvsförmedlingen genom att ta fram ny historisk kunskap och göra en tydligare tematisering av kulturarvet. Det kanske viktigaste resultatet är den samverkan som utvecklats mellan Luleå tekniska universitet, Visitor Centre/Hägnan i Gammelstad och Norrbottens museum. I projektet har historisk, antikvarisk och museipedagogisk kunskap mötts.

Guiderna och museipedagogerna vid Visitor Centre/Hägnan har under de två åren vid flera tillfällen deltagit i arbetsseminarier inom projektet. Ett omfattande samarbete har också skett om innehållet i de fyra skrifter om kulturarvet i Gammelstad som producerats för Luleå kommun. I det nationella slutseminariet den 11 november sammanfördes kulturarvskompetens från olika håll i landet för att diskutera förmedling av kulturarv i olika former.

På så vis har utvecklingsprojektet haft stor betydelse för att utveckla samarbetet mellan historikerna vid Luleå tekniska universitet, kulturarvspedagogerna vid Visitor Centre och friluftsmuseet Hägnan samt arkeologerna och museilogerna vid Norrbottens museum. Universitet har en specifik kompetens i miljö- och teknikhistoria samt genus- och minoritetshistoria som öppnar för ytterligare samarbeten mellan aktörerna. Genom projektet har samverkan i kulturarvsfrågorna stärks i länet.

I forskningsprojektet är det vetenskapligt viktigaste resultatet synliggörandet av olika aktörer från 1500-talet till 1900-talet som på olika sätt knutit nationella minoriteter till

kulturarvet i Gammelstad. Teorier om performativ gestaltning, historiekultur och historiskt minne ansluter till forskning om nationalism, etnicitet och kulturarv. Det har gett nya teoretiska perspektiv på förhållandet minoritet-majoritet i gestaltningen av kulturarvet, liksom ny historisk kunskap om världsarvet i Gammelstad. Kulturarvsbegreppet har för kyrkstaden utvidgats till att omfatta socknen/kommunen i vidare bemärkelse där ägarna till kyrkstugorna traditionellt har bott. Migrationers betydelser för förändringen av kulturarvets förmedling har också påvisats.

Forskningsresultaten har använts som underlag i förmedlingsprojektet, som gått ut på att genom de lokala/regionala myndigheternas försorg utveckla guidningen av Gammelstads kyrkstad. De fyra populärvetenskapliga skrifterna är populärvetenskapligt hållna, men innehåller ändå olika delar av ny forskning. I skriften om *minoriteterna* är mycket grundforskning nedlagd, som undersöker de etniska relationerna mellan samiska, finska och svenska grupper. Fokus har legat på den samiska gruppen eftersom de i källmaterialet varit mest synliga av de nationella minoriteterna. I skriften har begreppet *kustsamer* lanserats för att beskriva de samer som från förhistorisk tid fram till slutet av 1800-talet utgjort en del av befolkningen i den nedre delen av Lule älv och runt kyrkstaden Gammelstad.

Genom att på ett nytt sätt använda familjelängderna från Filip Hultblads klassiska forskning om familjer i Jokkmokks kommun har samiska migrationsmönster mellan fjäll och kust i älvdalen kartlagts från början av 1700-talet till slutet av 1800-talet. Under samma tidsperiod har äktenskapsmönster bland samerna i byarna runt Gammelstad kartlagts genom studier av giftermålslängder. Tillsammans med uppgifter ur husförhörslängder och domstolsprotokoll från slutet av 1600- och början av 1700-talet har det gett inblickar i hur samerna levde i Gammelstad och Luleå, samt i byarna runt omkring som en del av den fasta befolkningen. I skriften har mötet mellan samer, finnar och svenskar längs Luleå älvdal beskrivits, från kusten upp till fjället i ett långt tidsperspektiv. Det motsvarar den ursprungliga Luleå storsocken där kyrkan i Gammelstad var sockenkyrka.

Migrationer har beskrivits som en integrerad del av minoriteternas kulturella förändringar. Skriften synliggör också den finskspråkiga befolkningens plats i landskapet vid tiden då Luleå socken bildades och Gammelstads kyrka byggdes. Likaså visas hur den finskspråkiga befolkningen aktivt deltog i nybyggesverk-samheten i den övre delen av Luleå älvdal från mitten av 1600-talet. Utöver detta har också visats hur andra nationaliteter på 1600-talet bosatte sig i Gammelstad men också hur krig har fört människor från andra länder till kyrkstaden och dess omnejd. Det gäller exempelvis mottagandet av finska krigsbarnen och evakueringen av norra Finland under andra världskriget.

I skriften om *landhöjningen* har landskapets påverkan på kulturarvet problematiserats. Istidens påverkan på landskapet, och det faktum att jakt på vildren pågått för mer än 10 000 år sedan vid kanten av den smältande inlandsisen, sätter in Gammelstad i ett mycket långt tidsperspektiv. Likaså undersöks idéhistoriska och historiska aspekter av landhöjningen. De naturvetenskapliga forskarna trodde fram till början av 1800-talet att uppgrundningen av havsstränderna, som i Gammelstad, berodde på att Bibelns syndaflod ännu drog sig tillbaka. Luleå placerades vid grundandet 1621 vid

sockenkyrkan, en ytterst olämplig plats med tanke den redan då långt gångna landhöjningen. Detta relateras till etno-ekonomiska förhållanden. De s.k. birkarlarna levde på en kombination av jordbruk på egna hemman och handel med samerna. Birkarlarna och landsköpmännen valde därför av kortsiktiga ekonomiska skäl att förlägga staden till sockenkyrkan där de redan hade sina kyrkstugor. Slutligen visas hur Gammelstadsviken genom uppgrundningen transformerades från ett kulturarv, knutet till kyrkstaden, till ett huvudsakligt naturarv. Genom sin utveckling till en utomordentlig fågelsjö har den klassats som ett Natura 2000-område.

Skriften om byggnaderna är under arbete och kommer att tryckas våren 2020. Skriften om kläderna kommer att tryckas till hösten. I skriften om *byggnaderna* beskrivs hur handelsmännen från Bottenviken, de s.k. bottnakarlarna, från tidig medeltid bedrev årliga handelsresor till Gamla stan i Stockholm. Likaså beskrivs likheter i byggandsstrukturen i Gamla stan och Gammelstad utifrån helt olika förutsättningar, samt hur handelsköpmännen påverkades av både norrländsk timmerhustradition och stockholmsk stadstradition när de byggde sina borgarhus vid stadsgrundningen 1621. I skriften om *kläderna* kommer att beskrivas hur klädmodet i Luleåbygden runt Gammelstad påverkades interetniskt inom regionen samt nationellt och internationellt. Den samiska dräkten betraktas i det regionala sammanhanget som en bygdedräkt där både arktisk och skandinavisk påverkan kan skönjas.

I det genomförda arbetet har utvecklingsprojektet kommit att ta mer tid i anspråk än forskningsprojektet. Resultat från forskningen om de nationella minoriteterna presenterades i sessionen ”Kulturarvet som arena för identitetsformation” på Svenska historikermötet i Växsjö i maj 2019. Sessionen initierades och organiserades av undertecknad.

Resultat i förhållande till nationell och internationell forskning

Under arbetets gång blev det tydligt att ett samlat grepp om de samisk- och finskspråkiga minoriteternas roll i Luleå sockens historia aldrig gjorts tidigare, ännu mindre vad gäller andra minoriteter. Den romska och judiska minoriteten har nästan inte alls synts i källmaterialet.

Kulturgeografen Filip Hultblad och etnologen Ernst Manker men också språkvetaren Björn Collinder har ingående studerat fjällsamer och skogssamer i Luleå älvdal, men de har samtliga stannat på långt avstånd från kusten. Kyrkoherden och historikern Albert Nordberg lyfte i sin historik över Luleå socken fram samernas närvaro i socknens historia, men begränsade sig till det lokala perspektivet. Ingvar Svanberg har gjort ingående studier av *sockenlapparna* men geografiskt avgränsat den till mellersta och södra Norrland. Forskning om de finskspråkigas roll i kolonisationen av Lule älvdal har behandlats av kulturgeograferna Filip Hultblad och Gunnar Hoppe, men ett synliggörande av den finska bosättningen i kustområdet har saknats.

I forskningsprojektet har de s.k. *sockenlapparna* fått den övergripande benämningen *kustsamer*, dels för att endast en liten del av dem som i äldre tider kallades ”sockenlappar” bodde i byarna runt Luleå, dels för att terminologin anknyter till

dagens vetenskapliga språkbruk. Kustsamerna har satts in i kontexter av migrationer och äktenskapsmönster vilket visat på utbytet mellan olika etniska grupper. Vad gäller blandkulturen mellan samer, finnar och svenskar har konstbilder med dokumentärt värde samt fotografier använts som värdefulla källor.

Eftersom stadsbildningen i Luleå resulterade i uppkomsten av två tätorter, det gamla Luleå (Gammelstad) och nya Luleå stad, så har undersökningen laborerat med bilden av två parallella närliggande stadsbildningar som förhållit sig till världsarvet i Gammelstad. Forskningsresultaten har visat hur bilden av samerna i det kulturella (ritualiserade) minnet av kyrkstaden i Gammelstad förvandlades till ett kommunikativt minne (samtida) i den nya staden Luleå där samerna synlighet utplånades (Halbwachs 1992; Assman 1999; Erll 2011).

Samiska kulturmiljöer har oftast förknippats med skogs- och fjällandskap (Aronsson 1995; Mulk 2000), men forskningen visar en rikhaltig förekomst av lapp- och finn-namn längs kustområdet i Övre Norrland (Bergman 2010; Elenius 2018, 2019). I undersökningen av byarna runt Gammelstad har ortnamn med ändelserna -lapp och -finn satts in i en kontext av etniska relationer och belyst den historiska närvaron av minoriteterna i området. Därigenom har ett nationalistiskt påverkat kulturarv dekonstruerats. En till synes homogen majoritetsmiljö har visat sig vara mångkulturell och heterogen (Hein 2000; Hegardt 2012). Förmedlingen av kulturarvet har problematiserats i förhållande till metodologisk nationalism som låter den nationella majoritetens perspektiv dominera i gestaltningen av kulturarvet.

Man kan följa flera museala omsvängningar över tiden särskilt i förhållande till samerna. Resultaten från forskningen visar att samerna omhuldades i den nationella historieskrivningen om Gammelstad i slutet av 1600-talet, vilket överfördes till en regional kontext i det nya Luleå i början av 1900-talet. Samerna var rikhaltigt representerade i det första friluftsmuseum som skapades på Gültzaudden i Luleå 1921. När Norrbottens museum invigdes 1935 revs det sista lapplägret på Gültzaudden, men byggnaderna som representerade den svenska behölls. Samerna hamnade i en ny museal kontext på museet.

När friluftsmuseet på 1970-talet flyttades från Gültzaudden i Luleå till Hägnan i Gammelstad fanns samerna inte alls med. Det är paradoxalt eftersom samerna var som mest synliga i den Gamla staden (Gammelstad) under 1600-talet in till 1860-talet. Den tornedalska kulturen representerades på Gültzaudden av en loftbod som del i det regionala kulturarvet, men insmält i en svensk kontext. Den flyttades till Hägnan och placerades där i en liknande svensk kulturkontext. Den tornedalska och sverigefinska kulturen är i princip osynlig i Norrbottens museums basutställning i dag. På friluftsmuseet Hägnan presenteras de som integrerade i det svenska kulturarvet.

Genom att dekonstruera både det nationalistiska och regionala kulturarvet visar resultaten hur minoritetsgruppernas ökade status som nationella minoriteter och urfolk ställer nya krav på museernas urval (Robertson 2012). I Norden har den nationella mytologin och förhållandet till kulturarvet analyserats utifrån centrala nationella narrativ (Sørensen 1997; Hall 1998; Fewster 2006; Anttonen 2005). Det är av betydelse att ytterligare undersöka hur minoriteters kulturer skrivits in i kulturarv av

nationell betydelse. Mellan nationella, regionala och etniskt identifierade områden finns en historiekulturell spänning som också tar sig uttryck i kulturarvsförmedlingen (Elenius 2017, 2019).

Relevans för kulturmiljön, kulturarvet och kulturmiljöarbetet

Den kommunikativa aspekten av kulturarvet betonas starkt i dag. Komplexiteten i det vi ser gör att vi inte alltid förstår de olika slags historiska samhällen som kyrkstaden varit del i. Det norrbottniska kustområdet är fullt av ortnamn efter samer och finnar som berättar om en annan historia än den vi läste om i skolböckerna. För de nationella minoriteterna i närområdet är det av stor betydelse att deras historia och kulturer blir inkluderade i världsarvet, men också för att besökarna ska förstå den mångkulturella miljö som kyrkstadsen varit del i.

Det kulturella världsarvet får liv genom de berättelser vi väljer att berätta om miljön och dess historia. Därför vilar ett stort ansvar på guiderna. Utan deras kunskaper och förmåga att förmedla vad besökarna ser för sina ögon blir kulturmiljön till stor del osynliggjord. Genom att ta fram ny historisk och kulturell kunskap om världsarvet kommer de att kunna fördjupa sin förmedling till svenska och internationella gäster.

Genom de temahäften som produceras på svenska och engelska görs intresseväckande djupdykningar i specifika ämnen som intresserar olika slags besökare. En vetenskaplig problematisering av hur urval och gestaltning av nationella minoriteter skett i presentationen av kulturarvet bidrar till den internationella debatten om förbindelsen mellan föränderliga ideologier och gestaltandet av kulturarv. Det problematiserar nationell, regional och etnisk identifikation som parallella företeelser.

För turismnäringen, de företag, organisationer och myndigheter som genom kyrkstaden Gammelstad visar upp den regionala särarten är det av största betydelse att innehållet och förmedlingen hela tiden förbättras. Utvecklingen av nya metoder har stor betydelse för det framtida kulturmiljöarbetet. Utgångspunkten för projektet har varit de många frågor som guiderna i Gammelstad fått under de gångna åren. På så vis är projektet skapat underifrån i arbetet med kulturarvet och kulturmiljön för att utveckla metoderna för förmedlingen.

Inom ramen för projektet har diskussioner förts om kulturmiljöns förbättring i kyrkstaden och på Hägnan utifrån de resultat som kommit fram. I det sammanhanget har fokus legat på de finsk- och samiskspråkiga minoriteterna som har en mycket lång gemensam historia tillsammans i norra Sverige. Det har också lett till konkreta förslag för att förbättra utställningsmiljön på friluftsmuseet Hägnan. En sådan sak är att bättre integrera den förändrade roll Gammelstadsviken fått som natur- och kulturarv i förhållandet till Gammelstads kyrkstad som kulturarv.

I diskussioner med museiguiderna har jag under seminarier föreslagit att det timrade fiskarhus, som ligger lite vid sidan om de traditionella svenska byggnaderna på Hägnan, skulle omgestaltas till en typisk samisk kustnära bosättning utanför en by i Luleåområdet. Museipedagog Ann-Louise Lång har varit mycket intresserad av

förslaget och väckte frågan på nytt under ett möte i februari 2020. Den nya chefen för Visitor Centre/Hägnan, Karina Jarrett, har anslutit till idén. Det skulle vara ett sätt att i friluftsmuseet återigen synliggöra det samiska kulturarvet i närheten av den medeltida kyrkan och kyrkstaden i Gammelstad. Än finns inga konkreta idéer att lyfta den finskspråkiga kulturen, som inte heller varit lika framträdande i de historiska källorna, men osynliggörandet av de nationella minoriteterna i världsarvet har väckt många nya frågor.

Resulatspridning – nuläge och kommande

Konferenser
(1) Space and Frontiers. Teknik- och vetenskaphistoriska dagar 2019. Kiruna 27–29 mars. Kostnaderna betalda av LTU. Ingen egen presentation men aktivt deltagande i diskussioner i olika sessioner som berörde kulturarvet.
(2) Svenska historikermötet. Växjö 8–10 maj 2019. Jag var initiativtagare till sessionen *Kulturarvet som arena för identitetsformation* (Lars Elenius, Carola Nordbäck, Mattias Bäckström) som jag också organiserade. Sessionen var en av dem som filmades av UR och den ligger ute på deras hemsida. I sessionen deltog jag med föredraget ”Urval och gestaltning av nationella minoriteter i kulturarvet 1880–1996”.

Kulturarvsseminarier
(1) Föreläsare i det nationella konstprojektet ”Residence-In-Nature” i byn Lainio med föreläsningen ”Språkets mentala rumsordning”, 6 juni 2018.
(2) Föreläsare i seminariet ”Hur ser framtiden ut för musei- och kulturarvspedagogiken?” vid RAÄ, Stockholm, onsdag 22 augusti 2018, med föreläsningen ”Världsarvet Luleå Gammelstad” (ansv. Charlotte Ahnlund Berg, RAÄ).
(3) Samverkansseminarium mellan LTU och Norrbottens museum, 7 juni 2019. Presentation av pågående forskning.
(4) *Arbetet med nationella minoriteter*. Föreläsning vid möte med minoritetsansvarige i Luleå och Umeå med redovisning av forskningsresultaten och efterföljande diskussion, Luleå 2 oktober 2019.
(5) *Det mångfacetterade världsarvet*, Gammelstad, Luleå, 11 november 2019.
(**Huvudseminariet i projektet med nationellt inbjudna)**
Föreläsare: Fil.dr. och Teol.dr. Carola Nordbäck, Mittuniversitetet.
Fil. dr. Henrik Zipzane, president för europeiska friluftsmuseers organisation Associa-tion of European Open Air Museums (AEOM).
Prof. Lars Elenius, Luleå tekniska universitet.
Egna föredrag i seminariet:
(1) *Det mångkulturella världsarvet* och
(2) *Kyrkstaden och kyrkstugornas sociala arkitektur.*

Projektmöten och interna seminarier
(1) Projektledarträff Luleå kommun 1 juni 2018.
(2) Träff Länsstyrelsen Norrbotten samt Norrbottens museum (Arkivcentrum Norrbotten) 7 mars 2018.

(3) Träff med projektföljare vid RAÄ Stockholm 6 april 2018.
(4) Museipedagogträff Luleå kommun 19 juni 2018.
(5) Seminarium med guiderna i Gammelstad, 5 juni 2019.

Projektmöten med ledningsgruppen och kulturarvsarbetare har hållits regelbundet 2018-2019

Övrigt
(1) Nationaldagstal om de nationella minoriteternas del i världsarvet på friluftsmuseet Hägnan i Gammelstad, 6 juni 2019.
(2) Bokmässan Bok & Bild i Luleå 25–26 oktober 2019 utifrån projektskriften *Möten mellan olika folk.*

Publicerade skrifter
Elenius, Lars (2019). *Möten mellan olika folk. Den mångkulturella kyrkstaden i Gammelstad.* Visitor Centre, Luleå kommun: Luleå. (120 s.).
Elenius, Lars (2019). *Staden som steg ur havet. Landhöjningen och landskapets förändring*. Visitor Centre, Luleå kommun: Luleå. (48 s.)

Kommande publicerade skrifter
Elenius, Lars (2020). Byggnaderna i kyrkstaden. Husens former och sociala funktion. Visitor Centre, Luleå kommun: Luleå. (56 s.).
Elenius, Lars (2020). *Klädmodets variationer. Kyrkobesökare i helg och vardag*. Visitor Centre, Luleå kommun: Luleå. (48 s.)

Kommande vetenskaplig artikel
Elenius, Lars (2020). *Förmedlingen av Gammelstads kyrkstad som mångkulturellt världsarv.*

Under våren och hösten 2020 kommer skrifterna (1) *Byggnaderna i kyrkstaden – husens former och sociala funktion* samt (2) *Klädmodets variationer – kyrkobesökare i helg och vardag*, att publiceras med Luleå kommun som förlag. I båda skrifterna berörs till viss del minoriteternas roll inom två olika tematiska fokus.
En påbörjad artikel med arbetsnamnet *Förmedlingen av Gammelstads kyrkstad som mångkulturellt världsarv* är planerad att publiceras hösten 2020 eller våren 2021.

Kommentar till genomförandet av projektet:
Projektet var planerat att starta 1/1 2018 men blev beviljat medel först till 1/3, så det blev totalt tre månader kortare än planerat i ansökan. Det har gjort att tidsplanen inte har kunnat följas. Innehållsligt har projekt följt planen vad gäller arkivundersökningar för vetenskaplig artikel, samt arbetet med den museipedagogiska delen.

Den 19 november 2019 fick jag en ny höft på höger sida genom operation i Piteå och blev sjukskriven. Det har förskjutit tidsplanen för publicering. Den pågående artikeln om förmedlingen av Gammelstad som kulturarv kommer därför att publiceras senare än beräknat.